

## Távirat az őszből

### Az igazság jegyében

*Kiss Dénes költészete ötvenhat tükrében*

*Szauruszok hajnalban.* Kiss Dénesnek, a Magyar Köztársaság Babérkoszorúja díjjal kitüntetett költőnek, a Magyar Művészeti Akadémia néhai tagjának, a Magyar Írók Egyesülete és a Trianon Társaság egykori elnökének a hetvenedik születésnapjára megjelent hetven „új” verset tartalmazó kötetét egyre gyakrabban olvasom mostanság. Januárban lett volna nyolcvanéves, szép kis emlékeettel tisztelegtünk előtte a köztestület Kecse utcai Makovecz Szalonjába, ahol számtalanszor megfordult ő is, Szakonyi Károly, Gyurkovics Tibor, Hernádi Gyula vagy Makovecz Imre társaságában. A Dénesre történő emlékezés szokásosnál is hangsúlyosabb voltának oka ötvenhat hatvanadik évfordulója. A forradalom tragédiáját sem előtte, sem utána nem fejezte ki annyira tömören és pontosan senki, mint Dénes kötetének címe: *Szauruszok hajnalban*. A költői kép üzenete egyértelmű: november 4-éről van szó, annak a napnak a hajnali perceiről, amikor Nagy Imre miniszterelnök elhíresült rádióbeszéde elhangzott a fegyverek ropogása közepette.

A Bakallár József festőművész által illusztrált kötet versei az ötvenhatosok igazsága jegyében születettek. Dénes emberi és költői mivoltának egyik legnagyobb dologja, ahogyan a verseihez írott utószóban rámutat az igazság lényegére: „Az igazság olyan, mint az Isten, sohasem változik és nem bír vele semmiféle erő, még az örökkévalóság sem.” E mondat akár a római helytartó, Poncius Pilátus füle hallatára is elhangozhatott volna, amikor Jézus Krisztust faggatta arról, mi az az igazság, amelyről fellépésével tanúbizonyosságot akar tenni.

Kiss Dénes élete és művészete is tanúbizonyosság. A forradalomban való részvétele és október 24-én megjelent *Velünk, vagy ellenünk* című verse miatt letartóztatták, majd internálták Kistar-

csára, itt együtt raboskodott Csurka Istvánnal, Hajdú Demeter Dénessel, Dénes Jánossal és másokkal. *Gyilkosokat rendelték fölénk* címmel író barátjának, Bertha Bulcsunak adott interjújában részletesen beszámolt fogva tartásáról és szabadulásáról.

Költői, írói, műfordítói, nyelvészeti életműve nagyon sokoldalú és rendkívül gazdag. A mostani tisztelgés legfeljebb érzékeltetni képes, miként maradt a költő egész életének meghatározó élménye ötvenhat. Emellett munkássága további felfedezésére biztat minden magyarságában elkötelezett olvasót.

Ezúton szeretnénk köszönetet mondani Bertha Bulcsu és Kiss Dénes özvegyének, akik lehetővé tették számunkra a költemények és az interjúrészlet felhasználását.

Borbély László

Felhasznált irodalom:

Kiss Dénes: *Szauruszok hajnalban*, Tiszavirág Kiadó, 2005

### Kiss Dénes

#### Velünk, vagy ellenünk

Döntsd el magyar, mondd ki a szót!

Itt visszalépni nem lehet!

Az ifjúság acél-szíve

a forróságtól megreped!

Döntsd el magyar, döntsd el diák,

és fonjunk láncból a kezünk!

Döntsd el, ki éltsz itt e honban

velünk jössz-e? Vagy ellenünk?

Ébredj magyar! Ma aludni

gyalázat! Vakondok szerep!

Jöjj el közénk égő szívvel

s emeld fel büszkén a fejed!

Birka-fejjel gyávák járnak!

Napra - néző a mi szemünk!  
Ne várj tovább! Ma határozz!  
Velünk jössz-e? Vagy ellenünk?

Felgyújtottuk a szíveinket,  
szemünkben villámfény lobog,  
hozzátok szólunk fásult falvak,  
ébredő magyar városok!  
Mi lettünk ma a vérkeringés,  
új indulókat ver szívünk.  
Tudni akarjuk, még ma! Tudni!  
Ki van velünk és ellenünk?

Utódai a mártíroknak-  
mi döntsük el a holnapunk!  
Bitófák nőnek virágok közt,  
ha nem merünk, ha hallgatunk!-  
Kiégetik a lelkeinket,  
férges marják az életünk!  
Holnap késő már! Ma kiáltson:  
Ki van velünk és ellenünk!  
(1956. október 24.)

### A fiúk üzenete

Nagy ősünkből  
fiúk ti szentek  
az égen át  
a földön át  
mit üzentek?

A véren át  
a húson át  
mit üzentek fiúk?  
Elmondják-e  
a füvek a fák?

Elmondják-e  
hogyan kiút  
E lánctalpas  
bankos sorsból  
jövönkbe mi jut?

Az égen át  
a földön át  
verődnek dalok  
Bennük lelketek  
komoran lobog

Szent nagy világosz  
sok véres gyermeke  
sírokon át  
a sebeivel  
üzenjen ide

És a sebek  
láttassák meg  
Pilátust Júdást  
az országgló  
hazaárulást!

### Életpont

Még páncélosnak álcázza magát a rozsdá  
Folytatódik a dombok tankosodása az őszben  
Tengerek mint felhők úsznak fölöttünk  
Letiport gyámoltalanság a zavarosban  
fürdeti magát mintha igazság volna  
ítéletek sorozata kattog sápadt zenétlen  
Nincs velünk a világ vége-hossza  
Gyereksírás tépődik-foszlik  
és mindegy előre vagy hátra mérünk  
Ki mondja meg a végtelennek  
- ha netán értené a nyelvet -  
tudhatóan már úgy lesz végünk  
mintha itt sosem lettünk volna  
és nem lehet sohasem mivelünk  
a világnak többé semmi dolga  
nem lesz másé az emlékezetünk

Zord páncélosnak álcázza magát a rozsdá  
és rátelepszik proli külvárosokra  
Az ősz vérfoltos télbe vált át  
Ki mondja el a végtelennek  
mennyi itt a hazugság alság  
s az értelem leáldozását?!  
Ki mondja meg? Vajon ki mondja?  
S van-e füle a mindenségnek  
hallgatni e torzult beszédet  
e roppant fölfoghatatlannak  
amelynek csillagfelhői vannak  
s a távolságai rettegetőek  
Ki mondja el a lehetetlennek  
mi az amit az ember melenget?  
S ki kérdezi meg van-e pontja  
egyetlen apró része ahol az Isten

rendíthetetlen ottan áll?  
Ahol csupán az élet tombol  
kifénylik a rozsdahalomból  
és nincsen semmi semmi semmi  
ami az elmúlásra vár

### Szauruszok ötven éve

Zúdultak ránk az éjszakából  
köpte őket sötétség méhe  
Az volt a legfeketébb hajnal  
Az volt a szörnyek születése

Amikor tájainkra törtek  
és Budapestre ötven éve  
Fölverték álmából a várost  
szent suhancok álltak eléjük  
Az volt a sauruszok éje!

Amikor kormos páncél szörnyek  
gyilkolva álmainkra törtek  
vérben füstben és halállal  
csordákban miránk özönlöttek

Nyomukban romok és halottak  
nyomukban rettegések kínja  
Jöttek jövőnket eltiporni  
birodalom okádtá dobta  
őket a drága kisfiúkra

### Távirat az őszből

Nekem az ősz már örökös lánctalpcsikorgás  
égen-földön ragyogó kisfiúk arca  
sebkötöző felhők golycsa az égen  
kifordult belsejű házak Üllői út Corvin köz  
szétlőtt körúti boltok kormos szemürege  
nekem az ősz már örökre zászlólobogás  
középen lyukak hunyorognak a szélben  
mint az időn látni át a zászlókon  
nagy messziségekig dicső bátorságig  
szent kisfiúig hőseinkig magunkig  
akik letöröltük homlokunkról a vért  
mert győzelem volt az fölemelő  
égnyi lélegzetet vettünk győzteset  
és sohasem feledjük hajdani magunkat  
amikor leckét adtunk a birodalomnak  
s tankok fekete bogarai eltaposva

vonaglottak a fiúk talpa alatt  
Nekem az az ősz már csupa fájdalom  
és csupa csupa halálos szépség  
még a robbanások is mind virágok  
a szabadság királyi kertjeiben  
Nekem az az ősz történelmünk csokra  
életből halálból vérből szökkenő  
mit önmagunknak adtunk örökre  
de nemcsak sírjainkra hanem oltárookra  
tesszük vérező szirmaik gyöngyét  
s évig ragyognak majd amikor  
nemzedékek eszmélő tornyaiban  
emlékünkért kiáltoznak a harangok

### Gyilkosokat rendeltek fölénk

*Részlet Bertha Bulcsu és Kiss Dénes beszélgetéséből, amely az Írók, színészek, börtönök című kötetben jelent meg az Új Idő Könyvek (1990) gondozásában.*

– Meddig tartott a kihallgatás?

– Körülbelül két hét után fölkerültünk a pécsi börtönbe. Egy nagyobb helyiségben húszan-huszonöten voltunk együtt. Kiderült, hogy a főiskoláról még ott van Magyar Laci, Répánszki Endre, Hajdú Laci, akit később hoztak be, mert feljelentette a KISZ-titkár. Akkor alakult a KISZ, és Hajdú Laci, mivel vegyész volt, a KISZ-titkár ágyába valamilyen robbanóport hintett. Kirobantotta az ágyából, így került oda. Még egy első évfolyamos volt, ma már nem emlékszem a nevére. Itt ismerkedtem meg a küblivel, ami egy rozsdás vödör volt, és egy seprűnyelet tettünk rajt keresztbe, így végeztük a dolgunkat. Nagyon közel, egymás előtt, hát ez borzasztó volt. A jogi egyetemről és az orvosiról is hoztak oda fiúkat, és bemutatkoztunk egymásnak, hogy ki kicsoda, miért van ott. Nagy élmény volt a számomra, amikor bejött Klenc Tibor, és elmondta, hogy azért tartóztatták le, mert huszonhétyszer elszavalta Kiss Dénes versét. Bemutatkoztam, hogy én meg a Kiss Dénes vagyok. Úgy tudom, Tibor elvégezte a jogi egyetemet, remélem, él és egészséges. Nem találkoztunk azóta. Körülbelül egy hónapig voltunk a pécsi börtönben, és a leltárba vett pénzünkből kiegészítésül lehetett például cukrot vásárolni. Nekem is volt nyolcvan vagy száz forintom letétben, jött a börtönőr, egy

nagyon kedves, idős bácsi, és fölírta, hogy ki mit kér. Nekem is hozott kockacukrot. Az egyik fiatal gyerektől megkérdezte: „Hát maga fiam, miért van itt?” – „Rám fogták, hogy a Mecsekben agyonlőttem egy oroszot.” – Erre az öreg börtönőr újra megszólalt: „Jól tetted fiam, jól tetted.” Csak azért mesélem el, mert ez a börtönőr velünk volt, és amit lehetett, megtett értünk. De jellemző az állapotokra.

– *Mikor vittek el Kistarcsára?*

– Valamikor május elején beoltottak bennünket, én közben már megfáztam, lázas betegen lézengtem. Azóta tudom, hogy penicillinérzékeny vagyok, mert kaptam egy penicillint, s mindeneimet kiverte. Ilyen betegen, penicillinkütyésekkel szólítottak engem is. Bilincset raktak ránk, föltettek egy ponyvás teherautóra, és vittek valahová. A teherautó platóján ültünk, a lehúzott ponyva miatt nem láttunk semmit. Nagyon rossz nap volt.

– *Korábban téged nem bilincseltek meg?*

– De igen, amikor elfogtak a diákotthonban. Igen, igen, és akkor is, amikor az ÁVH épületéből átvittek a megyei börtönbe.

– *Őrök ültek ezen a teherautón?*

– Ültek fönt örök is, de azért egy-két szót hal-  
kan válthattunk egymással. Volt velünk egy or-  
vostanhallgató lány is, valamilyen Emerenciának  
hívták. Mesélte, hogy vele erőszakoskodtak val-  
latás közben, de ő kiabált, és tudta, hogy hová  
kell rúgni. Péterfi Zolit is megverték valamiért,  
Kistarcsán viccelődünk vele, hogy az ávosok  
kinyomozták a fogát. Nem egyformák voltak a  
kihallgatók, a smasszerek és a börtönőrök sem.  
Nagyon rossz nap volt, nagy nehezen megérkez-  
tünk, és amikor leszálltunk a teherautóról, láttuk,  
hogy téglakerítés van, fölötte drótkerítés, őrtor-  
nyok. Nem tudtuk, hogy Kistarcsán vagyunk.  
Arccal a falhoz állítottak bennünket, a bilincset  
levették, a kezet hátra lehetett tenni. Nagyon el-  
zsibbadtunk, állni is alig tudtunk. Mellettem egy  
negyvenöt év körüli tanácselnök állt, és egyszer  
csak összerogyott. A falon miniumfestéknyomok  
voltak, és ő azt hitte, hogy vér. Azt hitte, hátulról  
agyonlőnek bennünket, és félelmében elájult. A  
B épület első emeletére kerültünk, két-három-  
százan voltunk egy helyiségben. A vaságyakból  
egymás fölött kettő volt, egy ágyon hárman alud-  
tunk. A főházi meg az alházi, akiket gyilkossá-  
gért ítélték el, irtózatos trágár módon beszéltek  
és humorizáltak velünk, mint „értelmiséggel”.

Közönséges gyilkosokat rendeltek fölénk, ezek  
az udvaron szabadon jártak-keltek. Minden szo-  
bában volt egy kijelölt szobagazda. Amikor át-  
telepítettek bennünket a másik épületbe, meg-  
ismerkedtem Csurka Pistával. Naponta egyszer  
sétálni vittek bennünket, ahogy az elő van írva,  
szögesdrót, őrtornyok golyószórókkal. Nagyon  
sokszor, különösen az első időszakban, kitoltak  
velünk. Ennyi embernek egyetlen vécé volt a te-  
rem végében, az is falak nélkül, teljesen szaba-  
don, és egy vízcsap. Egész nap sorban álltunk a  
vécénél és a vízcsapnál.

– *Ebben a teremben volt a Csurka is?*

– Itt volt a Csurka is. Ha mindenki leszállt az  
ágyról, akkor egymást szorítva álltunk, olyan zsú-  
foltan, hogy egy ember sem fért el mellettünk.  
Gondold el, körülbelül háromszázan egy ilyen  
szobában! De az az érdekes, hogy nagyon jó  
társaság volt, nyolc-tíz egyetemi tanár, főiskolai  
és középiskolai tanárok legalább harmincan, ta-  
nácselnökök, egyetemisták és újságírók. Nyáron  
el lehetett menni egy hónapra dolgozni. Nem tu-  
dom, hogy én miért nem mentem el, valószínűleg  
előbb kellett jelentkezni. Csurka és egy csomóan  
elmentek, és augusztus végén vagy szeptember  
elején jöttek vissza.

– *Mi volt ez, vizsgálati fogság, a vádirat előké-  
szítése, vagy mi?*

– Talán négy-öt hónapig voltam Kistarcsán,  
és csak egyszer vittek el kihallgatásra. Úgy lát-  
szik, semmi újat nem tudtak összeszedni elle-  
nem, ami elég lett volna egy ítélethez. A versem  
megjelenése volt a főbűnöm. Egy fiatal nyomozó  
mondogatta ott nekem, hogy „maga is a mi ku-  
tyánk kölyke”.

– *Erőszakot itt sem alkalmaztak ellened?*

– Nem bántottak, csak a körülmények voltak  
megalázóak. A szalmazsákból szállt a por, ha  
megütötted. Bűdös volt, gondold el, több mint fél  
évig ugyanabban a ruhában voltunk, mondjuk ta-  
lán kétszer cseréltem fehérneműt. És háromszáz  
emberre egy vízcsap. Szappanunk nem volt, örül-  
tem, ha valahogyan a csajkát ki tudtam mosni.  
Csak kanalat adtak, villát nem. Az alumíniumka-  
nalakat a vaságyakon megélesítettük, ha mégis  
kellett valamit vágni. Hárman aludtunk egy ágyon,  
és mindvégig ez a szerencsétlen lengyel nagyka-  
bát volt a takaróm. Előfordult, hogy rám üvöltöttek.  
Havonta egy kiló ételmezt és egy kiló tiszta ruhát  
lehetett beküldeni. Szegény nagyanyám az ingem

zsebébe beletett egy levelet, de én nem vettem észre, és amikor a csomagokat szedték össze egy papírdobozba, leadtam az inget. Egyszer csak jöttek értem, és annyira ordítottak, hogy azt hittem, megvernek. Megtalálták a levelet, és vallattak, hogy milyen levelezést folytatok. Aztán kiderült, hogy szegény, öreg nagyanyám írt egy kis cetlit, de én észre sem vettem az ing zsebében, úgy adtam vissza. Aztán látták ők is, hogy ez csak egy öregasszony írása. Egy másik alkalommal az összes ágyat fejre kellett állítani, talpával fölfelé, és mindenkinek levetkőzni meztelenre. Nekem volt egy kis ceruzám, amivel verseket írtam véccé-papírra. Ezt a kis másfél centis ceruzát betettem a fogam mögé, így mindvégig megmaradt.

– *Ez volt a hipis, kerestek valamit?*

– Úgy tettek, mintha keresnének valamit, de ez inkább csak szórakozás volt a számukra.

– *Beletörődtél ebbe a rabságba, vagy reménykedtél valamiben?*

– Végig bizonytalanságban éltünk. Nedejkov Milán ellen, akivel a pécsi börtönben ismerkedtem meg, ő is főiskolás volt, még akkor is szedték össze a terhelő adatokat, amikor én már Pesten a Könnyűfémműben dolgoztam. Kaptam egy idézést, s el kellett mennem Pécsre. Milán ellen próbáltak pert összehozni, én voltam az egyik fő tanú, de fölmentették. Teljes bizonytalanságban éltünk. Innen-onnan jöttek mindenféle hírek, egymást vigasztaltuk meg ijesztgettük. Voltak, akiket kiengedtek, másokat visszahoztak, állandóan élt a remény, hogy kijutunk innen, de aztán olyan hírek érkeztek, hogy szigorítások következnek. Ítéletekkel. Naponta változott a helyzet, háromszáz ember találgatta egy teremben, hogy mi lesz vele? Ilyen körülmények között nincs saját gondolatod.

– *Amikor megismertelek, te ejtőernyős voltál, vitorlázógépet vezettél, kiugrottál a gimnázium első emeletéről, és semmi bajod sem lett. Nem gondoltál arra, hogy megszöksz az internálótáborból?*

– Szökni nem akartam. Gondolom, hogy egy év vagy hosszabb idő után ezt is fontolóra veszi az ember, de itt még mindig volt valami remény, legalábbis mi azt gondoltuk, nem létezik, hogy velünk olyan nagyon elbánjanak. Az idősebbek is biztatgattak bennünket, és szerettek minket, mert fiatalok voltunk. A háromszáz emberből húszan-huszonötön voltunk egészen fiatalok.

– *Milyen volt az étkezés?*

– Majdnem minden másnap sárgaborsót kaptunk. De nem borsó alakban, hanem kásaformában. Tele volt kavicssal. Evés közben köpködtük ki a kavicsokat. Előfordult, hogy húsz kavicsot találtam a csajkában. De nem volt rossz. A nagyon barna kenyér sem. Én híztam a börtönben. Talán a kevés mozgás miatt.

– *Főleg, mert előtte éhezted.*

– Előtte sokat éheztem, ez biztos.

– *Hány verset írtál a fogságban?*

– Két-három verset írtam, de nagyon sok verset leírtam emlékezetből. Magam is megdöbentem, amikor kiderült, hogy száz verset tudok emlékezetből. Ady, Petőfi, Kosztolányi Dezső, József Attila, Tóth Árpád, Juhász Gyula, Vajda János versei sorra előjöttek az emlékezetemből. Rimbaud-tól is tudtam verseket. Rabságom alatt tanultam meg bridzselni a tanároktól. A cipőm orrán volt egy éles spiccvas, azt lefeszegtettem, és fölvtgunk vele a dobozokat, abból készítettünk kártyát.

– *A börtön a legtöbb embert megváltoztatja. Tizenkilenc évesen bekerülni kemény dolog. Mi történt veled, megváltoztál?*

– Akkor tizenkilenc-húsz éves voltam, alakulóban volt a lélek és a személyiség. Ekkor érték komoly sérülések, ráadásul amúgy is érzékeny ember voltam, no meg indulatos. Végig éreztették velem, hogy bármikor megverhetnek, üvölthetnek, megalázzhatnak. Voltak ott idős emberek, akik elsírták magukat a megszégyenítésektől. Ez megmarad az emberben, ezt nem törölheti ki semmi.

– *Gyűlölet vagy bosszú érzése támadt benned? Vagy féltél tőlük?*

– Volt bennem félelem, de nem mutattam. Összeszorítottam a fogamat, és hallgattam. Dac volt bennem, mert két hétig magánzárkában tartottak. Elhatároztam, hogy nem beszélek. Ráadásul minden érdekelte őket, kinek volt fegyvere, ki mit csinált a katonai tanszéken, ki mit szervezett, emiatt is úgy éreztem, jobb ha hallgatok, egy szót sem szabad szólni. Gyűlölet helyett inkább szomorúságot éreztem. Úgy gondoltam, hogy vége az életemnek. Nagyon szégyelltem magam szegény nagyanyám előtt, aki bízott benne, hogy lesz belőlem valaki. Elmentem főiskolásnak, és hazamegyek, mint börtöntöltelék. A falusi embe-

rek nem mindig értették, hogy politikai fogolynak lenni más.

– *Be tudtál illeszkedni a börtönviszonyok közé?*

– Rettenetes volt. Itt a szerkesztőségben külön poharam van, elzárom a fiókba. Az ottani körülmények miatt nem ettem napokig. Volt ott egy tanító, aki a Horthy hadseregben főhadnagy volt, vagy százados, később a Sára-filmben is szerepelt. 56-ban ki sem ment az utcára, mégis letartóztatták. Ő biztatott nagyon, hogy enni kell. A sajtójából is féltetett nekem jobb falatokat.

– *Mégis, mi volt a legelviselhetetlenebb? Az összezárttság vagy a reménytelenség?*

– A félelem és a bizonytalanság, amiben tartottak. Utólag rövid időnek tűnik ez az internálás, de akkor nem lehetett látni a végét. Időnként kiszóltattak négy-öt embert és elvitték. Ezeket bíróság elé állították és elítélték. Mi is vártuk, hogy majdcsak szólítanak, engem, mást, valakit, és akkor megyünk a bíróság elé. Ha elítélnék, az ember már tudja, hogy mire számíson. Ennyit és ennyit ült már, ennyi még visszavan, akkor szabadul. A mi büntetésünk a négy- meg a tízéves börtönökhöz képest nem volt hosszú, de nem látszott a vége. Mert az internálást állandóan meg lehetett hosszabbítani.

– *Beszélő volt Kistarcsán?*

– Az utolsó három hónapban már igen. Én hozzám soha nem jött senki, mert nagymamám nem tudott eljönni szegény. De egyszer egy Székely Gyuri nevű fiú, akit nem ismertem korábban, meglátogatott. Hívtak beszélőre, és ott állt ez a főiskolás fiú. Írt a nagymamának, és így tudta meg, hogy engem nem látogat senki. Nagymamám elküldte neki a belépési céduláját.

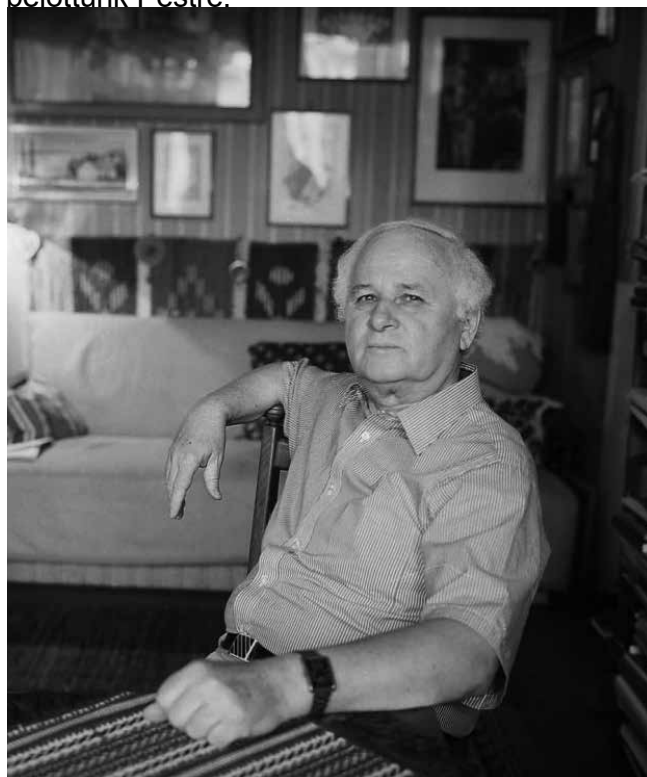
– *Miután a forradalom elbukott, gondoltál az ország és a saját jövődre?*

– Nagyon szomorú voltam, mélyen érintett a dolog. Félig-meddig letargikus állapotba kerültem, aztán 58-ban jött az idegösszeomlás is. Háromnegyed évig voltam a Hárshegyen, még a zárt osztályon is néhány napig. Akkor jött ki rajtam az egész. Teljesen értelmetlennek látszott az élet. Ha tanár nem, akkor mi leszek? Mi lesz velem? Nem tudtam elképzelni. Bent azt mondták, hogy ez a fogság nem jelent büntetést előéletet. De mindannyiunkat lefényképeztek, szemben, oldalt, számmal, ahogy ez szokás, ujjlenyomatokat vettek. Később, amikor 62-ben

a fiatal írókat Rómába elvitték, félig ingyen, félig saját pénzen, majdnem lemaradtam az utazásról. Kiderült, ahogy aztán a finnországi ügyem kapcsán is, hogy nagyon is nyoma van ennek az internálásnak. Mindenhova jött utánam a papír, a Népszavához is.

– *Mikor és milyen körülmények között szabadultál?*

– 1957. szeptember végén bekiáltottak öt-hat nevet és még annyit, hogy: „Teljes cuccal!” Ilyenkor nem lehetett tudni, hogy kihallgatásra, bíróságra, tárgyalásra vagy Tökölre visznek. Már tudtuk, hogy máshol is vannak internálótáborok. Fogtam a papírdobozomat, amiben egy kis maradék kenyér volt, egy ing, egy alsónadrág és más semmi. Hajdú Lacival együtt szólítottak bennünket, ő pesti fiú volt. Akkor közölték, hogy elengednek. Ezt a fogságot nem kell beírni az életrajzunkba, nem számít büntetésnek. Visszaadták a cipőfűzőt, nadrágszíjat. Öten vagy hatan szabadultunk együtt, szép napsütéses idő volt. Aránylag rövid időt töltöttünk bent, de nagyon hosszúnak tűnt. Úgy éreztem, mintha egy darabig nem éltem volna. Furcsa volt, hogy kint emberek jönnek-mennek, nyitva vannak a boltok, csomagokat cipelnek. Fölszálltunk a HÉV-re, és bejöttünk Pestre.



Lugosi Lugo László

Kiss Dénes